

СТАТТІ

УДК 72.03

Анджей Бетлей

РЕЗИДЕНЦІЯ РАВСЬКОГО ВОЄВОДИ СТАНІСЛАВА ВІНЦЕНТІЯ ЯБЛОНОВСЬКОГО В КРИВИНІ У СВІТЛІ ПЕРШОДЖЕРЕЛ [1]

Рис. 1. Портрет Станіслава Вінцентія Яблоновського. Зі збірки NMW, (походить з парафіяльного костелу у Кривині). Фото музею.

ства», «кн. Станіслав Яблоновський, каштелян краківський, вибудував тут гарний невеличкий палац, а садівник Міклер заклав біля палацу прекрасний парк. У палаці знаходилися цікаві колекції монет, різних природних мінералів, добре укомплектована бібліотека» [2]. В пізнішій історичній літературі окрім того знаходимо інформацію, що гетьман «прикрашав цю місцевість і наказав татарським полоненим копати глибокі канали, що оточили палацову територію і розлогий тутешній парк» [3]. Ця інформація згодом повторювалася (вже без згадки особи садівника Діонісія Міклера і гетьмана Станіслава) в монументальній праці Романа Афтаназі, котрий визнав, що резиденцію «почав розбудовувати» воєвода познанський і каштелян краківський Антоні Барнаба Яблоновський в кінці XVIII ст., а серед митців, працюючих при резиденції в XIX ст., він згадав одного з Іттарів [4]. Відомо також, що згадана «добірна» бібліотека з XIX ст. згодом потрапила до іншої резиденції – в Плужному [5]. Однак в літературі власне історія будівлі за період від смерті гетьмана Станіслава і до того часу, коли його власником був вже Антоні Барнаба, не досліджувалася. Хіба що в біографії гетьманського онука, равського воєводи Станіслава Вінцентія Яблоновського (1694–1754), розміщеній в «Польському біографічному словнику», знаходимо згадку щодо «посадки в парку алеї у вигляді зірки ордену Св. Духа» при резиденції в Кривині [6].

Станіслав Вінцентій (рис. 1) увійшов у володіння острозьким ключем вже в 1720 р., ще за життя свого батька – руського воєводи Яна Станіслава [7]. Однією з перших його фундацій в цій місцевості став парафіяльний костел в ім'я св. Антонія Падевського, заснований в 1737 р. Відомо, що він «de nova radice костел фундував, вишукано і

Розташоване неподалік від Острога поселення Кривин, знане також як Кревин, перебувало в складі колишнього острозького ключа і належить до давніх володінь князів Острозьких. Імовірно, що після смерті Анни Ходкевичевої воно разом з половиною міста Острога потрапило до Яблоновських. Згідно традиційного переказу, вміщеного в «Географічному словнику Польського королів-

Рис. 2. Палац у Кривині. Мідьорут за рис. Л. Фурмана. Бл. 1815 р. За вид.: Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T.5. Województwo Wołyńskie. Wrocław, 1994. S. 185.*

по-панському оздобив його сребром, начинням, розписами» [8]. Виявляється, що це саме Станіслав Вінцентій Яблоновський переробив в значній мірі резиденцію в Кривині, надавши їй справді репрезентативний вигляд (рис. 2).

Серед архівних матеріалів, що зберігаються в Курницькій бібліотеці, вдалося віднайти повідомлення, котрі певною мірою дозволяють реконструювати вигляд цієї резиденції в першій половині XVIII ст. Мова йде про записки воєводи під назвою «*Varia. Miscellanea mei laboris tam carminum quam et felicitum cogitationum*», що походять приблизно з 1714–1750 рр. [9].

Тут вміщено текст ерекційної таблиці «*Inscriptia nad Pałacem Krzywińskim*», котра допомагає з'ясуванню дати постанови будівлі:

«*Celsissimorum Ducum in Ostrog Domicilium
Ex urbe in hunc locum succedentium transtulit
libertas
Placuit purior caeli haustus
Quo tantisper taedium
respondet
Donec jus et spes urbaniori fortunae adolescent
Hic
Collecta a tumultu quies a periculo innocentia
Felicitati sua praeludit
Et operosa expectatio
In hoc solitarie mentis Tyrocinio desudat*

*Priusquam sors humanius agens civiliores
curas in Publicum transportet
Domum hanc
Ad rerum praesentium commoditatem
Futurarum capacitatem
Stanislaus et Joanna in Potok Jabłonowscy
Conjuges
Extrui curaverunt
MDCXXIII mense...*» [10]

Отже, кривинська резиденція постала в 1723 р. (вищенаведене датування 1623 є очевидною опіскою), а поданий фрагментарний текст – це найвірогідніше проект оздоблення фундаційної плити. Окрім того Станіслав Вінцентій описав фрагмент палацового фасаду (рис. 3). На його завершенні були встановлені дві фігури античних богів, що тримали картуш з гербами Прус і Пиляви – Марса і «римської Паллади». Над гербами були розміщені додаткові інскрипції:

«Над Марсом:
*Tulli Domus Marti
Plantem Prus solidat
Armis Prus fulci*
Над Палладою:
*Secura sacraria iaeci
Apicem Pilavia coronat
Crux sacrat istam Domum*» [11].

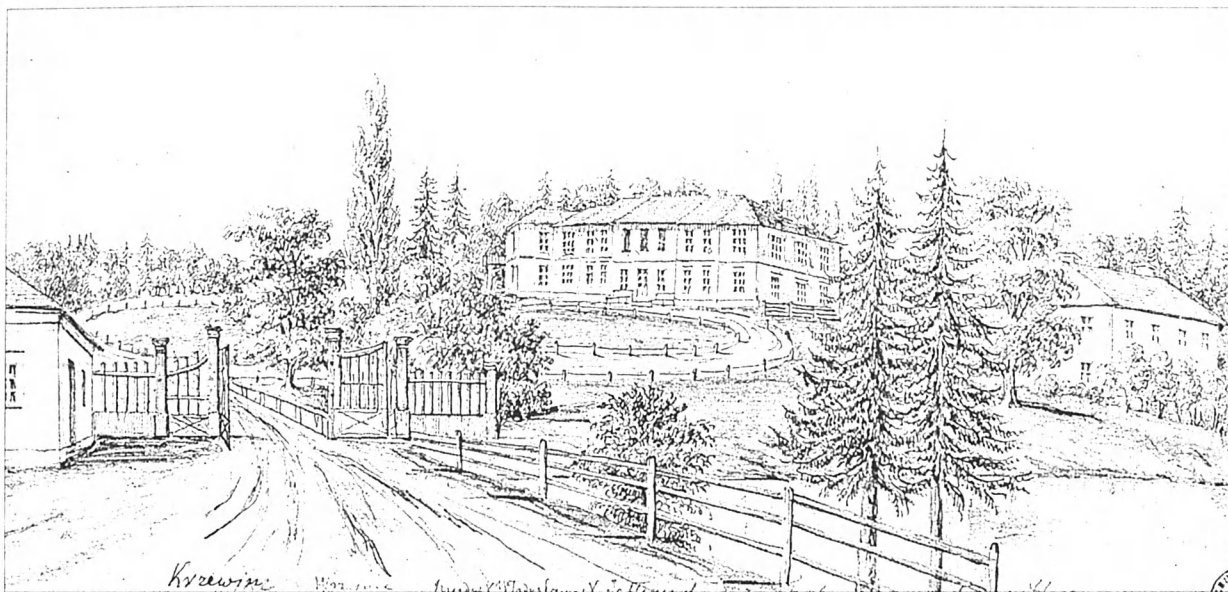

Рис. 3. Палац у Кривині. Акварель Н. Орди. Зі збірки Національного музею у Кракові. Фото музею.

Ці «висловлювання» прославляють як родину загалом, так і звершення тоді ще молодого магната, котрий вже пишався тим, що «звів дім Марсові, котрий рід Прус зміцнює, і герб Прус підтримує», а також тим, що «заклав безпечні святині», котрі в свою чергу «вінчає» хрест Пиляви, подібно до того, як він освячував цей (кривинський) дім.

На подальших картках Яблонівський помістив нотатки, котрі, очевидно, призначалися для картин, які були вивішені (або мали бути вивішені) в якійсь великій презентаційній залі (вестибюлі?), а також тексти, котрі, здається, були (або мали бути) розміщені як декорація самих приміщень (можливо над дверима). В першому з приміщень, очевидно головному, найбільш представницьке місце зайняв портрет самого гетьмана, над яким знаходився напис з праці Горация «Мистецтво поезиї» («Ars Poetica»): «Romulus et Liber pater et cum Castore Pollux, Post ingentia facta deorum in templa recepti, Dum terras hominumque colunt genus, aspera bella, Componunt, agros adsignant, oppida condunt, Ploravere suis non respondere favorem, Speratum meritis. Horatius Libr. II Epit. 5» («Ромул, Лібер, Кастор, Поллукс додали собі багато праці і зусиль перш ніж поселилися на небі: закладали міста, людське плем'я навчали обробляти поля, жити в мирі і орати землю. Однак помітили, що люди не настільки їм вдячні, як вони того заслужили» [12]).

Можливо, поряд з цією картиною знаходився ще портрет батька, доповнений сентенцією з «Життя Юлія Агриколлія» Тацита: «Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est. Causa periculi non crimen ullum aut querela laesi cuiusquam, sed infensus virtutibus princeps et gloria

viri.» («Не раз він в тих днях через Доміціана був заочно оскаржений і заочно звільнений. Серед причин небезпеки, що йому загрожувала, не було жодного осудження чи то скарги якоїсь ображеної особистості,— одна лише ворожість Цезаря через заслуги і славу цього мужа» [13]). Мабуть, тут знаходився і портрет матері, супроводжений латинською цитатою поета Тібуллуса Альбіуса: «Illam, quidem, quidquid agit, quoquo vestigia movit, componit furtim subsequiturque Decor» («Направду, щоб вона не робила, куди б не скерувала свої кроки, її завжди супроводжували грація і Чари»).

Навпроти гетьманського портрету був зафіксований власний образ Станіслава Вінцентія («... над моїм, котрий на діда свого ex opposito споглядає») з наступним текстом «Nunc etiam paribus secum certare trophaeis Hortator me cogit avus» («Тепер до здобування рівних зі своїми трофеями заохочує і змушує мене предок»). Текст найімовірніше є цитатою з Клавдіана De bello Gildonico (книга перша, рядки 367–368). Збоку власного портрету Яблонівський помістив портрет «коханої жони небіжчиці» з цитатою з «Георгік» Вергілія: «Illa, Quis et me, inquit, miseram et te perdidit, Orpheu, Iamque vale: feror ingenti circumdata nocte, invalidasque tibi tendens, heu non tua, palmas, Virgili, Gc IV, 494» («Вона стогнала: що губить мене нещасну і тебе Орфею? То жорстока доля тягне мене назад і сон вже морозить зіниці. Прощавай, лечу в безодню під покровом непроглядної ночі, безсилі руки до тебе простягаю, не твоя вже я є»). Імовірно, з цим образом кореспондували ще дві наступні нотатки, охарактеризовані Станіславом Вінцентієм як такі, що походять з Книги Псалмів і Книги Йова, хоча

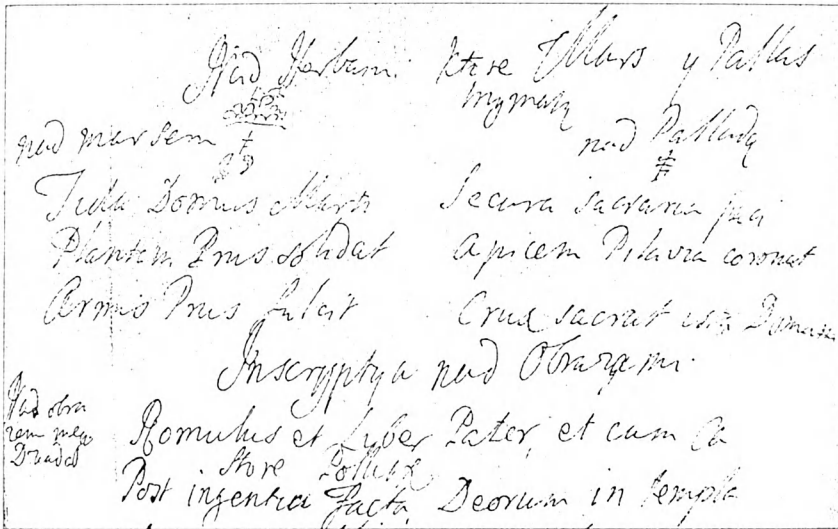

Рис. 4. Фрагмент картки з записками Станіслава Вінцентія Яблоновського, стосовно палацу в Кривині. ВКРАН, sygn. 00512, к. 35v. Фото А.Бетлей. 2007 р.

в дійсності вони цілковито запозичені з останньої (з тридцятого розділу): «Redactus sum in nihilum, abstulisti quasi ventus desiderium meum et velut nubes pertransiit salus mea, Psalm XIII» («Перетворився я в ніщо: відбираєш як вітер мої бажання і як хмара розчинилося здоров'я моє»), а також «Nunc autem in memetipso, marcescit anima mea, et possident me dies afflictionis, Job. Cap VII» («А тепер у мене самого в'яне душа моя і захопили мене дні лихії») [14].

Розміщення подальших нотаток не було докладно охарактеризоване. Знову «на ширшому тлі» процитовано працю Цицерона «Про обов'язки»: «Formam quidem ipsam, Marce fili, et tamquam faciem honesti vides: virtutem vero et prudentiam [останні чотири слова додані Станіславом Вінцентієм – прим. А.Б.] quae si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato), excitaret, quam tibi pro d [...] relinquo» [останні чотири слова також правдоподібно додані – прим. А.Б.] («Якусь лише форму, сине Марку, і ніби чесний лик бачиш: цноту правдиву і розсудливість, котрі очима сприйняті особливу любов пробуджують (як це говорить Платон), яку тобі для [...] полишаю»). Поряд в рукописі знаходиться загадковий припис «Trebonitius de Paulinc». Можливо, він відноситься до Требонія, генерала Цезаря (і одного з його вбивць) – оборонця Республіки – і пов'язується з якоюсь виставою? Чергова нотатка «по тому з іншої сторони» – це знову цитата з «Георгік» Вергілія: «Temptanda via est, qua me quoque possim tollere humo, victorque virum volitare per oga» («Вищий фак обрав я, в ньому працювати буду, в ньому постану перед світом, в ньому хвалу собі здобуду») [15].

Станіслав Яблоновський занотував також написи, які знаходилися, (або мали бути виконані) в інших приміщеннях палацу. Над ермітажем, чи, можливо, кабінетом, напис проголошував: «Ita curae haec vacua est solitudo est, Nemo hic habitat nisi solus, et vos non estis solae» («Відтак турбот позбавлена самотність, ніхто тут не мешкає інакше ніж на самоті, а все-таки ви не самотні»). Наступну залу, (на жаль, без більш детальної ідентифікації) прикрашала сентенція: «Haec Aula, et vacua semper et plena semper est, implet eam solitarius animus, Et multitudinem facit etiam dum

est solus» («Цей палац водночас пустий і повний є завжди, наповнює його завжди дух, натомість юрба завжди тут на самоті»). Замкова каплиця отримала натомість наступний запис: «Docet solitudinis pretium Deus, Ubique solus est, quia ubique est unus, Nec trinitas impedit solitudinem, Quia non excludit unitatem» («Бог вчить цінувати самотність, де б не був, бо скрізь він є, і троїстість не шкодить самотності, бо не виключає єдності»). При бібліотеці знаходилися сентенції: «Hic vivunt homines superstites sibi, Hic loquuntur et tacent, Hic audiuntur et silent, Hic interrogantur et muti respondent» («Тут мешкають люди разом зі своїми нащадками. Тут вони розмовляють і мовчать. Тут ті, хто чують і ті, що німі. Тут ті, кого запитують, і ті, хто відповідає безголосо»).

В рукописі також присутній запис стосовно парку: «Imaginem vitae cernis dum hortum aspicias, Flores et homines pari nascuntur et intereunt modo, Hoc unum interest expectatur flos plantae, Saepe homini florere non licet» («Життєвий образ бачиш, коли на сад споглядаєш, квіти і люди в один спосіб народжуються і відходять. Лиш одне їх розрізняє: рослини завжди в очікуванні цвітіння, а людині не можна квітнути двічі»). Біля фонтану або на ньому самому мав знаходитися наступний напис: «Amant solitudinem fontes, quia illic innocentes fluunt, Derivantur in urbem inviti, quia illic nocentes fiunt, Inquantur sceleribus dum scelera abluunt, Extra urbem Nymphae, saepe intra urbem sunt veneres» [16] («Полюбляють самотність джерела, бо там невинні линуць, спроваджені до міст проти волі, бо ж стають там на заваді, забруднені злодійством, коли злодійство змивають. Поза містом це німфи, а в місті часто – повії»).

Перед аналізом представленої вище літературної програми, що криється в нотатках, належить відповісти на питання про датування і характер цих записок. З одного боку з'являється дата 1723 р. (на фундаційній таблиці), окрім того згадується портрет «коханої жони небіжчиці» Йоанни з Потоцьких (померла в 1726 р.). Експозиція Пиляви в декоративній фронтальному фасаді будинку, а також посвята значної частини нотаток власне Йоанні дозволяють припустити, що все це було написано перед 1729 роком, коли Станіслав Вінцентій оженився на Дороті з Бронішува. Ці записки є запланованою «інвенцією» старости (в тексті таблиці не зазначено місяць, отже можна припустити, що це є проект [17]). Однак, певно що, власне староста є її автором. Викликає справжній подив ерудиція можновладця, численні покликання на стародавніх, часом малознаних авторів, а також вправні компіляції щодо пристосування «вирваних» цитат до конкретних ситуацій. В світлі цих записок можна відчитати цілісну програму кривинської резиденції. Ця «найвеличніших княжат на Острогу» садиба Марса була перенесена сюди з цього міста власне до Кривина, де мала стати місцем самотнього працьовитого очікування та приготувань, перш ніж провидіння, що керує людськими долями, принесе більш патріотичні турботи. Станіслав Вінцентій вже в той час пишався сакральними фундаціями. Відтак це був центр володінь, «перенесений» з Острога, а водночас це було місце приготування до публічної праці: місце усамітнення та колекціонування. Ці дві ідейні риси переплітаються в декоративній палацових інтер'єрів. Поважна постать діда порівнюється тут з міфічними Ромулом, Кастором, а також Поллуксом, стаючи своєрідним викликом для Станіслава Вінцентія. В свою чергу батько порівнювався з Юлієм Агриколою, безпідставно звинуваченим цезарем Доміціаном, героїчним вождем і намісником Британії, котрий був викликаний до Риму і хоча був тут з тріумфом зустрінутий, однак втратив прихильність цезаря і помер насамоті.

Майбутній князь таким чином був ніби «примущений» своїми предками до здобування героїчних трофеїв, що порівнювалися з тими, які вони самі здобули, а доля батька була своєрідною пересторогою. Інша характерна риса змісту концентрується навколо ідеї самотності. Ермітаж, каплиця, бібліотека і передовсім парк – все це місця споглядання самотності. Відчуття усамітнення, підсилене втратою дружини, примушувало до роздумів над плинністю життя. Цей досвід, згідно задуму магната, мав дати йому нову перспективу і приготуватися до майбутніх діань.

В світлі докладених джерел кривинська резиденція постає як пам'ятник роду і місце усамітнення, а водночас студій перед початком публічної праці, освяченої пам'яттю предків та коханої дружини.

Як відомо, кривинський парк вже існував за часів Станіслава Вінцентія, а отже, як здається, локалізація будівлі є первісною: на невеликому пагорбі, на місці, де ріка утворює півколо. Неподалік височіла парафіяльна святиня. Садиба князя становила свого роду «otium» (місце для проведення дозвілля – П.Р.), але одночасно виконувала ще й репрезентативні функції. Найповніше ця подвійність функції резиденції виражалася в оформленні парку: з парадною частиною (партер в вигляді зірки або орденського хреста Св. Духа, доданий у 1750 р. [18]), а також приватною – там, де знаходився фонтан та штучно прокопані канали з водою, (якщо вірити місцевій традиції). В згаданому манускрипті, окрім того, знаходиться ще одна, недатована згадка про «яблуневий райський сад в Кривині» [19]. Найімовірніше вона стосується тієї частини паркового комплексу, де було задумано посадити яблуні (в шпалерах?), що було своєрідною алюзією щодо родового прізвища власника.

Посеред згаданих вище записів міститься також інформація стосовно будівництва, яке велося в Кривині в 1740–1741 рр. Це квитанції сум, отриманих, певно що, керівником робіт Олександром Кіпякевічем, неодноразово згадуваним також при інших будовах, ініційованих равським воєводою. Однак їх лаконізм не дозволяє з достатньою впевненістю зафіксувати їхній зв'язок зі спорудженням палацу. Можливо, вони були пов'язані з якимись роботами на будівництві костелу, закладеному трохи раніше [20].

Наявні старі зображення палацового будинку походять з XIX ст. На жаль, обидва відомі види не дають можливості логічної реконструкції палацового плану та об'єму. Важко визначити напевне, в якій мірі ці зображення будівлі, зафіксовані на гравюрах XIX ст. (рис. 2–3), відносяться, власне, до резиденції Станіслава Вінцентія. Невелика будівля на плані, наближеному до квадрату, мала членування за допомогою пілястр. Партер, а також зовнішні кути другого поверху були прикрашені рустуванням. На головному фасаді був виділений невеликий ризаліт по головній осі, а також розміщена добудова під кутом. Можливо, цей елемент є свідченням трансформацій будівлі, котра однак в головних своїх рисах залишилася незмінною від першої половини XVIII ст.? Згідно переказів пізніших власників палацу житлові апартаменти знаходилися на другому поверсі, натомість салони

і їдальня – на першому. Отже, маємо справу з відхиленням від типового функціонального укладу. Звідси можна припустити, що імовірна перебудова була здійснена у вигляді надбудови резиденції,

котра первісно була одноповерховою. В такий спосіб син Станіслава Вінцентія – Антоні Барнаба, пристосовуючи садибу до своїх потреб, спотворив первісний, дуже цікавий батьківський витвір.

ДЖЕРЕЛА

1. Поданий текст є допрацьованим фрагментом габілітаційного дослідження автора: SIBI DEO POSTERITATI, Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku.– Kraków, 2010.
2. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.– Warszawa, 1883.– Т.4.– S. 790 (z powołaniem się na: Edward Chłopicki, Od Bugu do Bohu // Kłoso.– 21, 1875.– Nr. 540.– S. 302).
3. Dunin-Karwicki J. Wędrówka od źródeł do ujścia Horynia.– Kraków, 1891.– S. 67–68.
4. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej.– Т. 5: Województwo wołyńskie.– Wrocław, 1994.– S. 185, 187. В останні роки вийшла книга (див.: Вихованець Т., Тесленко І. Старий Кривин. Дослідження та матеріали з історії Південно-Східної Волині.– Білий Дунаєвець-Острог, 2005), котра однак не додає нових відомостей стосовно споруди, котра нас цікавить.
5. Chwalewik E. Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie.– Т. 2.– Warszawa, 1928.– S. 67.
6. Dobrzyniecka J. Jabłonowski Stanisław Wincenty // PSB.– Т.10.– Warszawa, 1963.– S. 239.
7. Kardaszewicz St., Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia.– Warszawa, 1913.– S. 243.
8. Kiełczewski St. Życie wiekopomnej pamięci [...] w Jaśnie oświeconym Książęciu Jmci Stanisławie Wincentym z Prus Jabłonowskim [...] pokazane.– Częstochowa, 1755, k. F2r.
9. Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk (цит. далі як ВКРАН), sygn. 00512.
10. ВКРАН, sygn. 00512, k. 35r.
11. ВКРАН, sygn. 00512, k. 35v.
12. Україномовний переклад згідно польського тексту за виданням: Kwintus Horacjusz Flakkus, Dzieła wszystkie.– Т.2. Gawędy. Listy. Sztuka poetycka. Opr. Oktawiusz Jurewicz.– Wrocław, 1988.– S. 366 (polskie tłumaczenie Janusza Sękowskiego).
13. Переклад згідно: Tacyt. Dzieła. Przekł. Seweryn Hammer.– Warszawa, 2004.– S. 645.
14. Всі цитати згідно: ВКРАН, sygn. 00512, k. 35v–36v. Переклад біблійних текстів згідно: Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu Jakuba Wujka.
15. Переклад згідно: Georgiki, tłum. Feliks Frankowski, opr. Henryk Krzyżanowski.– Lwów, [b.d.wyd.]– S. 56. Дослівний переклад: «Належить обрати таку дорогу, на котрій я зміг би піднятися з землі, пишаючись серед людей поголосом моєї перемоги».
16. ВКРАН, sygn. 00512, k. 38r.
17. Можна додати, що проектом є також текст таблиці-епітафії, присвяченої пам'яті дружини, що міститься в цьому рукописі (ВКРАН, sygn.00512, k. 141r).
18. Nota bene. Задум використання образу орденського хреста не був чимось особливим. Тут можна навести згадку з опису інтродукції Спільноти Серця Ісуса в Хелмі в листопаді 1731 р., для якої коштом Вольського, житомирського підчашого, були виконані урочисті декорації. Одна з брам була декорована зображенням Серця Ісуса, «в хмарі представлено подібність підкови Любич [герб Вольського], на горі був кавалерський хрест, що з серця виростає, а з сердечної рани виходили промені, що цей хрест обрамляли» («Kuryer Polski», 1731, nr. СІІІ). Подібний сюжет знаходиться в панегірику, присвяченому жмудському єпископу Антонію Тишкевичеві: Rok koronacji przecudownego w Berdyczowie Marii obrazu błogosławionego [...]– Warszawa, 1758.
19. ВКРАН, sygn. 00512, k. 266v.
20. ВКРАН, sygn. 00512, k. 170v: «22 July 1741 na fabrykę krzywińską», k. 266r: «Do Krzywina ad interim»; «26 Junii 1740 na fabrykę krzywińską»
Переклад з польської – П. Ричков.

У статті проаналізовано документальні матеріали та іконографічні джерела, які відкривають невідомі сторінки розбудови резиденції князів Яблоновських у Кривині. На основі першоджерел автор робить спробу реконструкції архітектурно-просторової структури палацово-паркового ансамблю станом на І пол. XVIII століття.

The article analyses documental and iconographical sources, which reveal the unknown sides of the upbuilding of Jablonovski residence in Kryvyn. On the basis of original sources the author attempts to reconstruct the architectural-planning structure of the palace-park ensemble in the first half of the XVIII century